



¹⁾ Praca powstała w wyniku realizacji projektu badawczego „Kształtowanie się świadomości obowiązków człowieka wobec zwierząt w podręcznikach teologii moralnej przełomu XIX i XX wieku – kwerenda” o nr 2018/02/X/H51/01888 finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki w ramach konkursu Miniatura-2.

owocem prowadzonych dociekań wówczas były liczne podręczniki. Rozkwit tej formy opracowań przypada właśnie na przełom wieku XIX i XX wieku. Powstałe wówczas książki były wydawane aż do lat siedemdziesiątych XX wieku, mimo że Sobór Watykański II (1962-1965) wskazał na potrzebę gruntownej odnowy i zmiany paradygmatu. Kolejni autorzy i redaktorzy wprowadzali co prawda niewielkie korekty, jednak ich kształt pozostał w zasadzie niezmienny. W tym czasie refleksja teologicznomoralna była prowadzona w trzech zasadniczych nurtach. Alfonsjanizm nawiązywał do koncepcji św. Alfonsa Marii Liguoriego i wypracował wykład moralności w kluczu Bożych przykazań. Neotomizm zaś, odwołując się do św. Tomasza z Akwinu, przedstawiał zagadnienia moralne według cnót boskich i kardynalnych. Chrystocentryzm z kolei za klucz uznawał jedną z biblijnych idei: Królestwa Bożego, dzieciństwa Bożego, naśladowania Chrystusa, Ciała Mistycznego czy powołania Bożego (6). Analizowane w artykule podręczniki reprezentują wszystkie z wyżej wymienionych kierunków.

Kwerenda przeprowadzona w kilkunastu najbardziej znanych i rozpowszechnionych opracowaniach pozwoliła na stwierdzenie, iż problematyka relacji człowieka wobec zwierząt oraz ich statusu jest obecna niemal we wszystkich podręcznikach. Jedynie najbardziej syntetyczne kompendia nauki moralnej ją pomijają (26). Z całą pewnością nie jest to jednak temat dominujący. Jest to oczywiście zrozumiałe, gdyż teologia moralna stara się ukazać integralnie rozumiane powołanie człowieka i wynikające z niego powinności wobec Boga, bliźniego, świata i samego siebie. Dokonana analiza pozwoliła na wyodrębnienie kilku zagadnień szczegółowych, które zostaną omówione w dalszej części artykułu. Na szczególną uwagę zasługuje podział zwierząt i kwestia ich statusu, zagadnienie obowiązków człowieka wobec istot żywych, potępienie okrucieństwa oraz etyczna ocena doświadczeń na zwierzętach.

Rodzaje zwierząt i ich status

Zagadnieniem, które można spotkać w każdym podręczniku czy leksykonie teologii moralnej poruszającym kwestie zwierząt, jest rozróżnienie ich rodzajów. Moralisci zgodnie dzielą je na dzikie (*fera*), oswojone (*mansuefacta*) i domowe (*mansueta*). Podział ten jest dla teologów przenikniętych jeszcze bardzo mocno duchem legalistycznym podstawą dla sformułowania zasad nabywania własności zwierząt oraz prowadzenia połowów i polowań (1, 7, 9-16, 27). Często też spotkać można dywagacje na temat możliwości prowadzenia uboju zwierząt w dni świąteczne (1, 4). Rozważania te, choć tak powszechne i interesujące, zostaną jednak pominięte, gdyż pozostają niejako na marginesie zagadnienia będącego przedmiotem niniejszego artykułu.

Znacznie bardziej doniosłe są natomiast kwestie dotyczące samego statusu zwierząt. Znaczna część analizowanych opracowań podejmuje się wskazania

na filozoficzno-moralne podstawy relacji człowieka wobec zwierząt. W tym wypadku moralisci co do zasady są zgodni. Podkreślają stanowczo, że zwierzęta, nie będąc stworzeniami rozumnymi, nie mogą tym samym być podmiotami prawa. Zostały one stworzone ze względu na człowieka i to on jest ich właścicielem oraz ma prawo wykorzystania ich jako środka do realizacji dobrych celów, przy czym racją usprawiedliwiającą takie działanie jest nie tylko absolutna konieczność, ale i prawdziwa potrzeba człowieka (1, 9, 13, 16, 28). Jako uzasadnienie takich twierdzeń przytacza się najczęściej tezę, iż tylko stworzenie rozumne jest obrazem Boga i posiada duchową duszę, której wyrazem jest świadomość i wolność. Także w opracowaniach, które wprost nie podejmują rozważań na temat statusu zwierząt, jest obecne podobne rozumowanie. Wskazuje na to umieszczenie analizowanej problematyki w traktacie o siódmym przykazaniu i nabywaniu prawa własności (5, 7, 15) lub dziale o kardynalnej cnocie sprawiedliwości i kontraktach (12, 27). Nawet podręcznik Bernarda Häringa uchodzący za ukoronowanie refleksji przedsoborowej w odniesieniu do zwierząt stosuje terminy „rzecz”, „dobro”, „własność” (8, 28).

Co ciekawe, podręczniki napisane w nurcie chrystocentrycznym, które są najdojrzalszym przejawem przedsoborowej refleksji teologicznomoralnej i najwięcej mówią na temat powinności człowieka wobec zwierząt, niemalże zupełnie pomijają temat ich statusu (25). Zabieg taki wynika zapewne z faktu, iż moralisci ci byli świadomi konieczności właściwego odniesienia wobec innych istot żywych, ale nie posiadali odpowiednich narzędzi intelektualnych, aby to uzasadnić (22).

Konsekwencją przyjętego statusu zwierząt jest nauka na temat obowiązków człowieka wobec otaczającego go świata. Starsze opracowania wskazują w sposób jednoznaczny, że nie posiada on wobec zwierząt żadnych obowiązków wynikających ze sprawiedliwości i miłości (9, 13). Większość moralistów stanowczo unika wskazywania na istnienie choćby pozoru jakiegokolwiek obowiązku, aby nie dokonać zrównania człowieka i zwierząt na płaszczyźnie ontologicznej (22). Należy bowiem pamiętać, że na przełomie XIX i XX wieku były stosunkowo szeroko rozpowszechnione tendencje o charakterze materialistyczno-ewolucyjnym, które minimalizowały różnice między człowiekiem a zwierzętami, a nawet niejednokrotnie negowały ich istnienie (18, 23). W tym kontekście wyróżnia się jedynie podręcznik Johanna Stelzenbergera. Jako jedyny wspomina on wprost o obowiązkach, które człowiek posiada wobec posiadanych zwierząt. Wskazuje jednoznacznie na konieczność zapewnienia im należytych warunków utrzymania, w tym przede wszystkim dostępu do pokarmu, wody oraz odpowiedniej przestrzeni (23).

Jednocześnie moralisci przestrzegają przed nadmierną troską o zwierzęta. Poważnej krytyce poddają rozwój sieci ambulatoriów i klinik weterynaryjnych

mający miejsce przede wszystkim w krajach anglosaskich. Jest to tym bardziej niegodziwe, że wielu ludzi pochodzących szczególnie z niższych warstw społeczeństwa wciąż żyło w bardzo złych warunkach higienicznych i bez dostępu do odpowiedniej opieki medycznej (17).

Okrucieństwo wobec istot żywych

Mimo że moralisci przypisywali człowiekowi władztwo na innymi istotami żywymi, to jednak zgodnie stwierdzali, że nie ma ono charakteru nieograniczonego, a użycie zwierzęcia musi być zawsze zgodne z rozumem (13, 16). W tym kontekście część opracowań podejmuje zagadnienie dręczenia zwierząt, definiując je jako powodowanie nieuzasadnionego bólu lub zabijanie zwierząt bez poważnej potrzeby (9, 13). Co ciekawe, tematyka ta jest zlokalizowana przeważnie nie w ramach siódmego, lecz piątego przykazania dekalogu. Choć nie wchodzi ona ściśle w materię tegoż przykazania, to jednak jest tam umieszczana przez analogię do występku przeciwko integralności fizycznej człowieka (1). Jako przykłady okrucieństwa zostają wymienione m.in. bicie, głodzenie, niezapewnienie odpowiednich warunków hodowli i transportu czy ubój z wykorzystaniem prądu elektrycznego (25).

Autorzy rozmaicie próbują określić źródło, z którego płynie negatywna ocena moralna przejawów okrucieństwa wobec zwierząt. Odmówiwszy im posiadania praw, nie mogą przecież stwierdzić, że takie działanie jest pogwałceniem praw zwierząt (9, 13). Złość moralna tkwi przede wszystkim w tym, że dręczenie zwierząt jest przeciwne postępowaniu rozumnemu, które zabrania zbędnego zadawania bólu lub powodowania śmierci. Brakuje mu także ukierunkowania na godziwy cel, do którego człowiek winien zawsze dążyć (9, 16, 28). Postępowanie takie jest także przeciwne cnocie umiarkowania i przynależnej do niej cnocie łagodności (1, 13).

Co do zasady przejawy okrucieństwa wobec zwierząt są traktowane w kategoriach grzechu lekkiego (1, 13). W pewnych przypadkach ich ciężar moralny może być jednak poważniejszy. Ma to miejsce w sytuacji, gdy sprawca poprzez swój czyn poszukuje grzesznej przyjemności. Takie zachowanie powinno być rozpatrywane zatem w kategoriach sadyzmu (9).

Lektura opracowań pozwala zauważyć, że płynie z nich wezwanie, aby zwierzęta traktować z wrażliwością. Nawet takie działania jak polowanie stwarzają wiele możliwości, okazywania troski istotom żywym i unikania niepotrzebnego bólu (25). W tym kontekście na uwagę zasługuje działalność stowarzyszeń prozwierzęcych, które stawały się coraz popularniejsze w wielu krajach. Ich wysiłki, zdaniem moralistów, są generalnie słuszne, mimo że same ruchy mają najczęściej niechrześcijańskie czy wręcz ateistyczne koneksje (25). Należy dlatego zachować bardzo daleko idącą ostrożność w przypadku nawiązywania ewentualnej współpracy. Szczytne hasła wyrastają bowiem w tym

wypadku z błędnych przesłanek (1). Należy jednak zauważyć, że głoszone przez ich członków postulaty korespondują przynajmniej w części z konkluzjami teologicznomoralnymi (20).

Doświadczenia na zwierzętach

Interesujące są także rozważania moralistów na temat doświadczeń z wykorzystaniem zwierząt. Już samo podjęcie tego zagadnienia świadczy o tym, że teologowie pragnęli, aby ich refleksja była żywa i odpowiadała na problemy współczesnych im ludzi. Wiek XIX był bowiem czasem szczególnego rozwoju nauk eksperymentalnych, a testy na zwierzętach stanowiły nieodłączny element prowadzonych badań i przyczyniły się do wielu przełomowych odkryć (21, 22). Analiza tego zagadnienia pozwala zauważyć ewolucję, która zaszła w przedstawianych tezach. Widoczna jest istotna zmiana w podejściu do tej problematyki przez autorów najstarszych opracowań i tych, których twórczość przypadła na lata bezpośrednio poprzedzające Sobór Watykański II.

Opracowania najstarsze posługują się terminem „wiwisekcja” na określenie wszelkiego rodzaju badań na zwierzętach, których celem jest powiększenie znajomości fizjologii oraz postęp sztuki lekarskiej. Według znacznej większości moralistów są one moralnie akceptowalne, o ile przynoszą wymierne korzyści i są podejmowane dla osiągnięcia godziwego celu (9, 16, 28). Z tego powodu można spotkać się z wyraźnym potępieniem akcji społecznych sprzeciwiających się wykonywaniu jakichkolwiek testów na zwierzętach, których prowadzenie było związane z silnie rozwiniętym w niektórych krajach europejskich ruchem antywiwisekcyjnym (1, 17).

Pogłębienie tych rozważań przynoszą dopiero opracowania późniejsze, które powstały w okresie międzywojennym i reprezentowały przede wszystkim nurt chrystocentryczny. Dystansują się one przede wszystkim od negatywnie zabarwionego pojęcia „wiwisekcja”, które zostaje określone mianem „niepoprawnego i nieszczęśliwego”. Uznają testy na zwierzętach za praktykę co prawda okrutną, lecz konieczną i niemożliwą do zastąpienia. Oprócz dotychczasowego podkreślenia naukowej celowości prowadzonych procedur, wskazują na konieczność zatrudniania w laboratoriach ludzi rzetelnych, wiarygodnych i życzliwie odnoszących się do zwierząt doświadczalnych. W miarę możliwości należy także przeciwdziałać odczuwaniu przez nie bólu i stresu poprzez zastosowania środków znieczulających i przeciwbólowych. Została także podkreślona bezwzględna konieczność przestrzegania przepisów prawa cywilnego regulujących kwestie prowadzenia doświadczeń, które zostały uchwalone w wielu państwach europejskich w okresie międzywojennym (17, 25).

Należy zauważyć, że te wskazania są bardzo zbliżone do postulatów wynikających z zasady 3R (udoskonalenia, zmniejszenia i zastąpienia), która stanowi

podstawową regułę etyczną prowadzonych współcześnie doświadczeń. Zostały jednak one formułowane na kilkanaście lat przed ogłoszeniem tejże zasady przez Williama Russella i Rexa Burcha.

* * *

Należy zauważyć, że problematyka relacji człowieka wobec zwierząt jest szeroko obecna w podręcznikach reprezentujących wszystkie nurty dziewiętnasto- i dwudziestowiecznej refleksji teologicznomoralnej, choć ich twórcy rozmaicie rozkładali akcenty i dochodzili do zbliżonych, ale nie identycznych konkluzji. Najbardziej dojrzałe są z całą pewnością opracowania chrystocentryczne starające się dystansować od legalizmu, którym przeniknięta była teologia moralna. Sięgały one przede wszystkim do przesłania Pisma świętego, które głosi konieczność szacunku dla wszelkich przejawów życia będącego zawsze Bożym darem. Twórcy podręczników podkreślali konieczność właściwych odniesień, choć jeszcze nie do końca potrafili wskazać na ich ontyczną podstawę. Na to trzeba było poczekać jeszcze kilkadziesiąt lat (28). Współczesne wnioski są więc logiczną konsekwencją i rozwinięciem osiągnięć moralistów przełomu XIX i XX wieku.

Za nieprawdziwą należy zatem uznać stosunkowo powszechną opinię, wyrażaną także w niektórych publikacjach o charakterze naukowym, że nauczanie Kościoła katolickiego i refleksja teologiczna tego okresu nie przyczyniały się do kształtowania właściwych odniesień ludzi wobec zwierząt. Nierzadkie są bowiem krzywdzące opinie upatrujące w nich źródła powstania bądź utrwalenia postaw okrucieństwa wobec innych istot żywych (24).

Piśmiennictwo

1. Aertnys I., Damen C., Visser I.: *Theologia moralis secundum doctrinam S. Alfonsi de Liguori Doctoris Ecclesiae*, t. 2. Marietti Editori Ltd., Roma 1968.
2. Faggioni M. P., Giorgi A. M.: *Uomo e animali. Per un'etica della relazione e dei destini comuni*. Edizioni Dehoniane, Bologna 2019.
3. Franciszek: *Encyklika Laudati si'*. Libreria Editrice Vaticana, Rzym 2016.
4. Gaudé L.: *Theologia moralis. Editio nova*, t. 1. Ex Typographia Vaticana, Romae 1905.
5. Gaudé L.: *Theologia moralis. Editio nova*, t. 2. Ex Typographia Vaticana, Romae 1907.
6. Greniuk F.: *Teologia moralna Ciała Mistycznego*, [w:] Nagórny J., Jeżyna K. (red.), *Teologia moralna u kresu II tysiąclecia. Materiały z sympozjum KUL 1-2 grudnia 1997 r.* Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1998, 75-89.
7. Gury J. P., Ferreres J. B.: *Compendium theologiae moralis*, t. 1. Subirana Editor, Barcinone 1910.
8. Häring B.: *Nauka Chrystusa. Teologia moralna*, t. 3. Pallottinum, Poznań 1963.
9. Jone E.: *Compendio di teologia morale in relazione col Codice di Diritto Canonico col Codice Civile Italiano e col Codice Civile Elvetico*. Marietti, Roma – Torino 1949.
10. Mauro Z. da S.: *Animalia*, [w:] Palazzini P. (red.), *Dictionarium morale et canonicum*, t. 1. Officium Libri Catholici, Romae 1962, 231-233.
11. Mauro Z. da S.: *Caccia*, [w:] Roberti F., Palazzini P. (red.), *Dizionario di teologia morale*, t. 1. Editrice Studium, Roma 1968, 229-231.
12. Merkelbach B. H.: *Summa theologiae moralis ad mentem D. Thomae et ad normam iuris novi*, t. 2. Desclée de Brouwer, Brugis 1959.
13. Nodlin H.: *Summa theologiae moralis*, t. 2. Verlag Felizian Rauch, Innsbruck 1955.
14. Palazzini P.: *Piscatio*, [w:] Palazzini P. (red.), *Dictionarium morale et canonicum*, t. 3. Officium Libri Catholici, Romae 1966, 667-668.
15. Pighi L., Grazioli A.: *Cursus theologiae moralis ad usum scholarum theologicarum*, t. 2. Scuola Tipografica Vescovile Casa Buoni Fanciulli, Verona 1946.
16. Prümmer D. M.: *Manuale theologiae moralis secundum principia S. Thomae Aquinatis in usum scholarum*, t. 2. Herder & Co, Friburgi Brisgoviae 1928.
17. Rizzo C.: *Animali (protezione degli)*, [w:] Roberti F., Palazzini P. (red.), *Dizionario di teologia morale*, t. 1. Editrice Studium, Roma 1968, 72-73.
18. Skrudlik M.: *Chrystianizm a świat zwierzęcy*. Księgarnia św. Wojciecha, Poznań–Warszawa–Wilno–Lublin 1938.
19. Smykowski K.: *Człowiek i zwierzęta towarzyszące. Refleksje teologa moralisty*. Verbum Vitae 2017, 32, 445-460.
20. Smykowski K.: *Ecological Conversion and Its Pastoral Ministry as a Stipulation for True Reconciliation*. *Rocznik Teologii Katolickiej* 2018, 1, 7-17.
21. Smykowski K.: *Eksperymenty medyczne z wykorzystaniem zwierząt. Studium teologicznomoralne*. Wydawnictwo KUL, Lublin 2017.
22. Smykowski K.: *Zwierzęta jako przedmiot przedsoborowej myśli teologicznomoralnej*. *Studia Bydgoskie* 2014, 8, 77-88.
23. Smykowski K.: *Zwierzęta w publikacjach polskich myślicieli katolickich I połowy XX wieku*. *Med. Weter.* 2019, 1, 59-62.
24. Sprutta J.: *Cierpienie zwierząt w kontekście etyki chrześcijańskiej*. *Studia Bydgoskie* 2011, 5, 173-186.
25. Stelzenberger J.: *Lehrbuch der Moraltheologie. Die Sittlichkeitslehre der Königsherrschaft Gottes*. Ferdinand Schöningh, Paderborn 1965.
26. Szczeklik C.: *Casus conscientiae in praecipuas questions theologiae moralis*. Typis Josephi Styrya, Tarnoviae 1906.
27. Vermeersch A.: *Theologiae moralis principia, responsa, consilia*, t. 2. Firme Charles Beyaert, Brugis 1928.
28. Wróbel J.: *Zwierzęta i ich prawa*, [w:] Jeżyna K., Zadykowicz T. (red.): *Prawa człowieka. W 60. rocznicę uchwalenia Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka. Przesłanie moralne Kościoła*. Wydawnictwo KUL, Lublin 2010, 79-103.

Adres autora: ks. dr Krzysztof Smykowski, Aleje Racławickie 14, 20-950 Lublin; e-mail: krzysztof.smykowski@kul.pl